OLIY TA'LIMDA INNOVATSION TASHABBUSLARNI QO'LLAB-QUVVATLASHNING TASHKILIY OMILLARI

Shukurova Shaxzodaxon Xolbek qizi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22913821

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida innovatsion tashabbuslarning yuzaga kelishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi tashkiliy omillar tahlil qilingan. Boshqaruv, institutsional tuzilma va tashkiliy madaniyat darajasidagi omillar O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi, mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar asosida ko'rib chiqilgan, ularning o'zaro bog'liqligi asoslangan hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion tashabbus, tashkiliy omillar, oliy ta'lim muassasasi, institutsional qo'llab-quvvatlash, innovatsion madaniyat, boshqaruv uslubi, psixologik xavfsizlik, innovatsion faoliyat to'g'risidagi qonun.

Аннотация. В статье проанализированы организационные факторы, влияющие на возникновение и развитие инновационных инициатив в организациях высшего образования. Факторы на уровне управления, институциональной структуры и организационной культуры рассмотрены на основе действующего законодательства Республики Узбекистан, отечественных и зарубежных научных источников. Обоснована их взаимосвязь и разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова: инновационная инициатива, организационные факторы, организация высшего образования, институциональная поддержка, инновационная культура, стиль управления, психологическая безопасность, законодательство об инновационной деятельности.

Abstract. This article analyzes the organizational factors that influence the emergence and development of innovative initiatives in higher education institutions. Factors at the levels of management, institutional structure, and organizational culture are examined based on the current legislation of the Republic of Uzbekistan, as well as national and international academic sources. Their interrelationship is substantiated, and practical recommendations are developed.

Keywords: innovative initiative, organizational factors, higher education institution, institutional support, innovation culture, management style, psychological safety, legislation on innovation activity.

KIRISH

So'nggi yillarda oliy ta'lim tizimida "innovatsiya" so'zi deyarli har qanday strategik hujjatning ajralmas qismiga aylandi. Davlat siyosati darajasida bu jarayon O'zbekiston Respublikasining "Innovatsion faoliyat to'g'risida"gi Qonuni (2020 yil 24 iyul) qabul qilinishi bilan huquqiy jihatdan mustahkamlandi [1]. Ushbu qonunda innovatsiya fuqarolik muomalasiga kiritilgan yoki amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samara beruvchi yangi ishlanma sifatida ta'riflanadi, innovatsion faoliyat esa bunday ishlanmalarni yaratish va amaliyotga tatbiq etish jarayoni sifatida belgilanadi [1]. Shu bilan birga, "Ilm-

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonun (2019 yil 29 oktyabr) va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (2020 yil 23 sentyabr, O‘RQ-637) oliy ta’lim muassasalarida ilmiy-innovatsion faoliyatni yuritish uchun umumiy huquqiy asosni yaratadi [2].

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, qonunchilik darajasida yaratilgan imkoniyatlar har doim ham institutsional amaliyotda to‘liq ishga tushmaydi. Ko‘plab oliy ta’lim muassasalarida (OTM) innovatsion tashabbuslar hujjat darajasida rag‘batlantirilsa-da, real hayotda ular ko‘pincha bitta-ikkita faol xodimning shaxsiy tashabbusi bilan cheklanib qoladi va tizimli qo‘llab-quvvatlovga ega bo‘lmaydi. Natijada, istiqbolli g‘oyalar ishga tushishning dastlabki bosqichidayoq to‘xtab qoladi.

ASOSIY QISM

Innovatsion tashabbus deganda, odatda, ta’lim, ilmiy-tadqiqot yoki boshqaruv jarayonlariga yangilik kiritishga qaratilgan, muayyan shaxs yoki guruh tomonidan ilgari surilgan g‘oya yoxud loyiha tushuniladi. Biroq g‘oyaning o‘zi hali innovatsiya emas - u faqat tashkiliy muhit orqali “filtrlanib”, amaliy natijaga aylanganidagina, qonun tilida aytganda, “amaliyotda katta ijtimoiy-iqtisodiy samara beruvchi yangi ishlanma”ga aylanadi [1].

Amerikalik olim K.Kristensen o‘zining mashhur “Innovator dilemmasi” asarida shuni ta’kidlaydiki, yirik va barqaror tashkilotlar ko‘pincha aynan o‘zlarining institutsional inersiyasi tufayli innovatsiyalarni qabul qila olmay qoladi - bu yerda gap g‘oyalarning yetishmasligida emas, balki ularni qabul qiluvchi tuzilmaning moslashuvchanligida boradi [5]. Oliy ta’lim muassasalari uchun bu xulosa ayniqsa dolzarb, chunki OTM tabiatan ancha konservativ va iyerarxik tuzilmaga ega. Shu nuqtai nazardan, innovatsion tashabbusni qo‘llab-quvvatlovchi tashkiliy omillarni uch asosiy guruhga ajratish maqsadga muvofiq: boshqaruv darajasidagi omillar, tuzilmaviy-institutsional omillar va madaniy-psixologik omillar.

Rahbariyatning innovatsiyaga munosabati - bu birinchi va, ehtimol, eng hal qiluvchi omil. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 7 maydagi PQ-3698-son Qarori aynan shu maqsadda - iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlarni belgilash uchun qabul qilingan edi [6]. Bu shuni ko‘rsatadiki, davlat darajasida ham innovatsion tashabbusni “yuqoridan” emas, balki amaliy mexanizmlar orqali qo‘llab-quvvatlash zarurligi allaqachon anglab yetilgan.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, agar tashabbuskorga yangi g‘oyani sinab ko‘rish uchun soddalashtirilgan yo‘l - masalan, ichki mikrogrant tizimi yoki “pilot loyiha” maqomi - taqdim etilmasa, u odatda birinchi byurokratik to‘siqdayoq chekinadi. Bundan tashqari, boshqaruv darajasida quyidagi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- Qaror qabul qilish tezligi. Innovatsion loyihalarni ko‘rib chiqish va tasdiqlash muddatlari qisqartirilishi, aks holda g‘oya o‘z dolzarbligini yo‘qotishi mumkin;
- Ochiq eshiklar siyosati. Xodim va talabalarning o‘z g‘oyasini bevosita rahbariyatga yetkaza olish imkoniyati, ko‘p bosqichli byurokratik zanjirlarsiz;
- Risk taqsimoti. Muvaffaqiyatsizlik holatida javobgarlikning faqat tashabbuskor zimmasiga emas, balki tizim darajasida taqsimlanishi.

Innovatsion tashabbusni qo‘llab-quvvatlash uchun alohida institutsional bo‘g‘in - masalan, innovatsiyalar bo‘limi, startap markazi yoki hech bo‘lmasa mas'ul shaxs (innovatsiya bo‘yicha koordinator) mavjudligi zarur. O‘zbekistonda bu yo‘nalishdagi institutsional siljish Prezidentning 2018 yil 12 fevraldagi PQ-3365-son Qarori bilan boshlangan edi - unga ko‘ra ilmiy-tadqiqot muassasalarining infratuzilmasini mustahkamlash va ularni zamonaviy ilmiy asbob-uskunalar bilan jihozlash dasturi ishga tushirilgan [7]. Biroq bunday davlat darajasidagi qo‘llab-quvvatlov faqat OTM ichida mos institutsional

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bo‘g‘in mavjud bo‘lgan taqdirdagina samarali ishlaydi. Bunday bo‘g‘in bo‘lmagan sharoitda tashabbus “hech kimning ishi” bo‘lib qoladi: uni ilgari surgan kishi bir vaqtning o‘zida ham g‘oya muallifi, ham uni amalga oshiruvchi, ham resurs qidiruvchisi bo‘lishga majbur bo‘ladi. AQShlik olimlar H.Etzkovits va L.Leydesdorff ishlab chiqqan
“uchlik spirali” (triple helix) modeliga ko‘ra, innovatsion natija faqat universitet, davlat va biznes o‘rtasidagi institutsional aloqalar barqaror bo‘lgandagina yuzaga keladi [8]. Demak, OTM ichidagi tuzilma ham, tashqi hamkorlik kanallari ham bir vaqtda rivojlantirilishi lozim:

- Kafedralararo va fakultetlararo hamkorlik mexanizmlari. Innovatsion g‘oyalar ko‘pincha turli sohalar kesishmasida tug‘iladi, shu sababli qattiq bo‘linmalararo devorlar bunday g‘oyalarning amalga oshishiga to‘sqinlik qiladi;
- Moliyalashtirish manbalarining xilma-xilligi. Faqat davlat byudjetiga tayanish o‘rniga, grantlar, xorijiy homiylar, xususiy sektor bilan hamkorlik kanallarining mavjudligi;
- Huquqiy-me’yoriy baza. Intellektual mulk huquqlarini himoya qilish, litsenziyalash va tijoratlashtirish jarayonlarini soddalashtiruvchi ichki nizomlarning mavjudligi.

Muhim jihat shundaki, yuqorida sanab o‘tilgan uchta omil guruhi alohida-alohida emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda ishlaydi. Masalan, agar boshqaruv darajasida grant mavjud bo‘lsa-yu, biroq uni ajratadigan institutsional bo‘g‘in bo‘lmasa, “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonunda nazarda tutilgan imkoniyatlar [1] amalda ishlatilmay qoladi. Yoki, aksincha, mukammal tuzilma mavjud bo‘lsa-yu, jamoada xato qilishdan qo‘rqish madaniyati saqlanib qolsa, hech kim bu tuzilmadan foydalanishga jur’at etmaydi. Shu sababli innovatsion tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash bir martalik chora-tadbir emas, balki uchta qatlamning - boshqaruv irodasi, institutsional tuzilma va ichki madaniyatning -parallel va uzluksiz rivojlanishini talab qiluvchi tizimli jarayon sifatida qaralishi lozim.

XULOSA

Oliy ta’lim muassasalarida innovatsion tashabbuslarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan tashkiliy omillarning uyg‘unligiga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi, “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi va “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunlari, shuningdek, tegishli Prezident farmon va qarorlari zarur huquqiy zaminni yaratgan bo‘lsa-da , bu imkoniyatlarning amaliyotga to‘liq tatbiq etilishi faqat OTM ichidagi tashkiliy omillar - boshqaruv tezkorligi, institutsional bo‘g‘inlar va psixologik xavfsizlik madaniyati - bir vaqtda ishlagandagina mumkin bo‘ladi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu uch omil guruhining nisbiy og‘irligini turli tipdagi OTMlar (texnik, gumanitar, pedagogik) kesimida miqdoriy tahlil qilish, shuningdek, innovatsion faollik darajasini baholovchi mezonlar tizimini ishlab chiqish istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “Innovatsion faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020 yil 24 iyul, O‘RQ-630-son.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ilm-fan va ilmiy faoliyat to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019 yil 29 oktyabr; O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020 yil 23 sentyabr, O‘RQ-637-son.
3. Drucker P.F. Innovation and Entrepreneurship. — New York: Harper & Row, 1985.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 apreldagi “Innovatsion g‘oyalar, texnologiyalar va loyihalarni amaliy joriy qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-3682-son Farmoni.
5. Christensen C.M. The Innovator's Dilemma. — Boston: Harvard Business School Press, 1997.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 7 maydagi "Iqtisodiyot tarmoqlari va sohalariga innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3698-son Qarori.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 12 fevraldagi "Ilmiy-tadqiqot muassasalarining infratuzilmasini yanada mustahkamlash va innovatsion faoliyatni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3365-son Qarori.
8. Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix — University-Industry-Government Relations // Science and Public Policy, 2000.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.